

*Joško Božanić
Komiža*

RUPA U ŽELJEZNOJ ZAVJESI II.

UDK 800.87.801.82.808.63.

*Rad primljen za tisak 5. travnja 1993.
Čakavska rič, Split, 1993, br. 1.*

Nikola Zamberlin Ješka

7.

SONO VENUTI QUATTRO SLAVI

Nos cetiri parvi smo Komizoni koji smo utekli po ratu u Itoliju.

Tu tuko povezat sa zbjegon u Afriku. Ne znon sigurno koko je Komizonih bilo u zbjeg u Afriku, ali bilo nos je puno. I tamo smo vidili amerikonku i inglesku vojsku. Mi smo se cudili njihovemu nocinu zivota, kako su zivili, kako su dobro zivili. Mi smo gledoli kal peru zube, mi smo se cudili. Mi smo gledoli kal stave rukavice na ruke i kako lavuraju, a nasi stori, nasi oci i nonoti, govorili su u cudu: »Ca je vo, ca ovi lavuraju?!« A oni su lavurali. Ali za nos je tu bilo cudo.

Kal smo se vrotili ovode, jo son nastavil gimnaziju jer son vej bil finil molu maturu u Komizu. Zavolil son bil te Amerikonke i Ingleze, sve te jude koji su tamo bili is non i zivili na jedon drugaciji nocin ol nos. A jo son tal imol somo cetarnaste godisć.

I kal smo se vrotili nose dozivil si u svojuj sredini simpatiju prema diktaturi u Sovjetskemu Savezu. U Africi smo gledoli filmove, vidili smo film kako su amerikonki vojnici kal su osvojili logor u Dachau tumbovali zatvorenicima čiku-lotu, tumbovali pakete, a kal su dusli Rusi nisu tumbovali nista. I mi mlodi sa simpatijun smo gledoli amerikonke vojnike.

Napomena: U fus-notama tumače se lokalni toponimi, a uz neke navedeni su brojevi od kojih prvi upućuje na broj priče, a drugi na broj fus-note u kojoj je isti toponim protumačen.

Upisol son se bil u peti razred gimnazije i finil ga u tri miseca. Tu je bila litnjo sezona cetardesetpete, a na jesen son upisol sesti razred gimnazije. Toti son dusal u konflikt is Omladinskun organizacijun skule jer son bil dobil vrlodobar iz ingleskega, dobar iz harvoskega, a dovoljan iz »bratskega« ruskega jazika. I kal smo bili napravili jelnu neugodnu scenu u Omladinskemu domu priveli su nos u stanicu milicije. Bilo je polugodiste i imali smo svjedozbe u zepu. I meni oni milicioner, ili ca je bil, jer bil je u civilo, vadi mi tu svjedozbu i govori: »Kako te nije sram, ti imaš četiri iz kapitalističkog jezika, a iz našeg bratskog socijalističkog jezika samo dva!« A jo mu govorin, provdon se: »Druže, ja sam u Africi bio dvije godine i učio sam tamo engleski i zato je meni lakši engleski nego ruski.«

Drugi sukob je bil kal se je iskalo dobrovoljce za puć na prugu Šamac – Sarajevo. Jo nison til nikako puć. Meni je bilo dražje duć u Komizu i kupat se i hodit na ribe nego puć tamo u boga doma. I pol son u skulu godišće izboga tega ca nison til puć na prugu.

Ponovo son upisol sesti razred gimnazije i na polugodiste negativno ocjena iz ruskega, a znol son boje ruski nego svi ti novi u sestemu razredu. Onda son izgubil voju. Desperol son se.

Imol son strast igrat na biljord. Bili su dusli niki ribori komiski, mlodi, bit će sedavnaste – osavnaste godišć, dusli oni u Splitu i u Papalićevemu podrumu igrali smo na biljord. Dusli su njih tri i govore meni, a znali su kako son jo orjentiron, govore: »Kemi, bis ti utekal u Itoliju?« Oni su znali da jo govorin taljonski dobro i bil son njin potriban. Jo govorin: »Hobi, zoc ne bi utekal!« A oni meni: »Dujdi tal i tal, toti i toti.« Jo se sal ne ispominjen svih tih datumih, soma jo son dusal u Komizu.

Odluka je pala i vajalo je bizat. Ni bilo kal mislit hoću – neću. I jelne noći, na cetarnaste morca cetardesetselme mi smo vazeli brud Mardesića i portili smo. Dursli smo defora Stupišćo – pocelo hlodit jugo. I ca ćemo – vrotimo se nose. Armizali brud na istu misto. Ni bilo nikoga na rivu i pomalo pul doma. Somo smo manicu ol motora bili butali na krivu misto i sutradon je cilo Komiza govorila da je nikur ticol brud Mardesića jer da su manicu nosli na drugo misto.

Sutradon na petnaste morca vazeli smo brud Ribarske zadruge. Bila je nuć i mi vazeli njihov levut. Ni imol na karmu mrizu. Pol provu bilo je tobaka, bilo je nisto spize. Jo nonke ne znon ku je tu sve organizirol. Portili smo iz rive kolo ure populnoća. Bilo nos je cetiri: Jo, pokojan Ivo Pandula, bil je Nikica Antusin i Ivo Posko. Nos cetiri. Jedon je rojen dvodesedevete, jedon dvodesetreće, jo dvodesedevete. Dica smo za tako reć bili.

Puhalo je jugo. Bilo je mora u provu. I mi napri dreto pul Palagruze. Itolija je jos bila pol Itolijun. I mi gledomo duć na Palagruzu.

Kal se je rasvanilo dusli mi na Palagruzu. Tamo su bili taljonski mornori. Dusli mi k njima i jo njin kozen kako smo utekli. Kal su vidili da smo utekli, pomogli su non i doli non rotu pul Monte Gargana, pul Vieste.

Jedon je rekal da bi vajalo puć u Rudicu, to je Rodi Garganico, da tamo zivi jedon Komizonin – Bucci. A Jakomo Bucci bil je barbir u Komizu i cetardeset i treće je isal is famijun pul Itolije i nastonil se u Rudicu.

Populne smo portili iz Palagruze pul Vieste. Tu je dvostisest mij ol Palagruze, tako nisto. Dusli smo u Vieste i pitomo za Rodi Garganico. Pilotaju nos da idemo desno. Putujemo tako i vidimo jelno molu misto. Racunamo da je tu Rudica, a bili smo u Peschici. Onda son jo pitol ribore koji su tribili gavune. Ne, ne, da jos deset mij napri. Onda smo dusli u Rodi. Neozbiljniji dica, a ovi ca su bili stariji jos neozbiljniji ol nos dice.

Surgali smo se toti na rodu i isli spat pol provu. Nismo mi ni promislili da smo u tuju zemju, da postoje zokoni, carina, policija. I ujutro kal se je rasvanilo – stinice, stinice u brud. Mi se dvizemo – ku? – zandarmerija njihova. Tu su karabinjeri i policija tu su finonci. Da dujdemo na kraj. Toti je isto jedon mul kako u Komizu. I dusli mi na kraj. Prigledoli nos. Ono sve ca se i danas dogodjo kal covik dujde bez dokumenot u jelnu zemju. Olveli su nos kol karabinjera. Toti smo ostali sedan don. Gostili su nos dobro. Interesantno je da je iz te Rudice dosta judih dohodilo u Komizu i kuda ribori i kuda targuvci verdure i vočo. Dohodili su pri rata trobakulima u Komizu, targovali i sve tu tako da su imali simpatiju prema non Komizonima i Komizi. Nosili su non sir, nosili su non naronce.

Imali smo toti kol tih karabinjerih jelnu kamaru, cetiri posteje gvozdene. Setali smo uvik pol pratnjun karabinjerih. Ovo je interesantno napomenit da je u tu istu zgradu ispol nos bila Sezione del Partito Comunista Italiano per Rodi Garganico. Ispol karabinjerih je bila Sekcija taljonske komunističke partije. Jo se ispominjen kako sal – Bernardini je bil sekretar. Mislin se jo di smo mi vo dusli. Bizimo ol komunizma, a pud ispol nos Sezione del Partito Comunista. Gori karabinjeri koji cuvaju državu koju nimo veze sa komunizmon, koja je protiv komunizma, a ispol nje štab komunističke partije. Jo govorin som sobon: »Zamisli da je vo kol nos, po vo bi... izili bi jelni druge. Do nuzih bi duslo, a vodi Bernardini sa štabon komunistih doli, a gori čuvari antikomunističke vlasti. Tu je bilo toti na pjacu u Rudici.

I sal smo mi toti u Rudicu. Cekomo svoju sudbinu. Pinez ni da co kupis. Svega je za kupit, a mi zeni svega.

Rudica je imala kredalota koji kredo. Oni recu »grido«. A ti »grido« bil je niki Lazà. A cotov je bil oti Lazà i onda bi bil hodil, pengulol se iz noge na nogu i vikol: duslo je friske ribe na peskariju po tu i po tu, duslo je, ca jo znon, robe tamo i tamo, duslo je mlika toti i toti. I palo non, vrozima, na pamet da mu recemo da prodajemo brud. Da hoće i pito un podatke obo brodu. Onda mu jo govorin: »Dvo cilindra, dvostipet konjih, dug toliko, širok toliko«. I, kal je bilo, gre Lazà, pengulo se i vice: »Quattro Slavi, sono venuti quattro Slavi, tre meccanici un studente, vender la barca, venti cinque cavalli, due cilindri, due teste, larghezza... lunghezza...«, a mi gori iz ponistre njemu: »Forte, Lazà!«, a un bi, siromah, pinil. Ali sričun da nismo prodoli ti brud jer da smo ga prodoli bili bismo nastradali. Bili bi nos vrotili kako lupeze.

Toti u Rudicu proveli smo sedan don. Ispitivali su nos ku smo, ca smo. Nakun sedan don vodi nos jedon karabinjer, nos cetiri, vodi nos u jedon kupe na ferotu i mi putujemo za Foggiu. Opet u Foggiu kol karabinjerih i is non u zatvor. O,

gotova je! Izgubili mi voju. Zoc u zatvor? Jo interveniron: »Nismo mi dusli ovodi da budemo po zatvorima, mi smo dusli da se oslobodimo jelnega totalitarnega rezima.« A ovi meni: »Ne moremo von pomoć jer taki su nasi propisi.« Is ovima karabinjerima ni bilo lako izoć na kraj.

Ujutro cujemo kadene. Skupili nos i is non za Bari. Kal smo dusli vidin jo na vrota pise: Comando dei Carabinieri per la Puglia. Tu je pokrajina kako Dalmocija. Toti su nos butali u parzun. Svakega u svoju kamaru. Populne cujen jo, ovi moji nisu znali taljonski, ali jo son cul, dohodi niki i vice, sve se cuje, govori: »Di su ona cetiri Jugoslavena, moraju izoć vonka.« I onda su non otvorili i olveli nos ća. Ivo Posko je imol stu dolorih i mi ninder nego rovno u hotel Grand Albergo Moderno di Bari i tamo smo stoli dvo lni dokle smo dobili vizu da moremo intrat u logor u Trani. Logor u Trani je bil... Ti saveznici Inglezi i Amerikonci koji su tal vlodali Itolijun, oni su klasificirali izbjevlje iz Jugoslavije po pripadnosti ideologiji: srpski ekstremisti (tu su četnici), jugonacionalisti (tu je bivso kraljevsko mornarica, bivse oruzane snage), harvoski ekstremisti (tu su bili ustase) i harvoski rodoljubi, tu su bili članovi Harvoske seljačke stranke, oni su bili u Bagnoli kraj Napolija. U Fermo su bili ustase, u Trani Jugoslaveni, a u Eboli četnici. U Eboli je bil Momćilo Đujić.

I mi smo dusli u Trani. Nakun dvo lni vidimo mi ubili su dvo. Glove njin osikli. Ubili su ih četnici, a nosili su oni četnički znak – martvasku luću – i kal su igrali na korte obavezno nuz na stolu. Svak je imol nuz. U crikvu su ih ubili, molu crikvu gori, a toti je bila bolnica za vrime rata. Bit će sumjali da su ta dvo bili za partizane, da su ih pomogali, i ubili ih.

Komandont tega logora u Trani bil je niki splitski predratni oficir mornarice, ali četnik, provi četnik. A komandont ol Inglezih, zapravo ol Ujedinjenih nacijih, bil je niki Samson, Zudij. I sve je bilo dobro dokle nisu iskopali da smo mi ukroli motur, drzavni brud. A u mejuvremenu smo mi bili iznojмили oti brud da ribo. Imol je svuj dil i mi smo dohodili tamo po ti dil. Ti dil ni bil bogzno co, ali isto bili bismo dobili koju liru. Bili bismo dusli po dil ol broda u Rudicu pol klobucima, is oćolima. Brud je ribol. Iznojмили smo ga bili vlasniku riborskih brodih, zvol se je Michele Carnevale. I onda bismo mi bili isli u hotel Mediteraneo u Rudicu, blizu mora. I mi iz hotela kriz ponistru gledomo kal će ti nas brud duć. Nas, jer mi smo ga deklarirali kako nasega. Kal će ti nas brud duć. A onda je bil niki barba Bepo Fiorentini, Spliçonin koji je harvoski znol, ali Taljonac, i un je isto kako Jakomo Bucci napustil Dalmociju i isal u Rudicu zivit. Onda bi un bil rekal non kal će duć ti brud. I mi bismo ga bili cekoli. A bilo je pantominih is njin: »Jesu ovo naši, nisu ovo naši.« A mi gori iz ponistre hotela kuda magnati amerikonki. A jadni.

I tu je tako duralo nikoliko misecih sve dok nisu doznali da brud ni nas. A bilo bi se dobilo, jedonput i stu mijorih lirih. Tu su bili lipi pinezi. Oni bi bili isli na Palagruzu is otin brodon. Palagruza je cetardesetselme jos bila pol Taljonima. Jo ne znon kojega miseca je Palagruza vroćena Jugoslaviji, ali znon da su oni holi tal na Palagruzu, a tal su na Palagruzu riboli i komiski ribori. I dogodilo se je da non je Carnevale dol stu mijorih lirih i mi mu isćemo jos akonto da imomo nisto

kupit i dol un non jos stu mijorih lirih jer mu brud koristi. I u mejuvremenu, un jos ni bil isplotil tih stu mijorih lirih ca non je unaprid dol, dusla blokada broda, da brud ni nas. A na Palagruzuz dusli komiski ribori, meju njima meni pokojan otac i pokojan Tone Antusa, a iz Itolije dolazi oti Taljon na Palagruzuz, oti ca je non dol unaprid stu mijorih lirih. I ovi Komizoni, vrazji, tu doznali i govore mu: »Ovo je otac onega jelnega, a ovo je brat onega ca von duguje lire.« Polbodaju ih oni, a drogo njin da smo Taljone imbrojali za stu mijorih lirih i da će se brud vrotit nose.

Bil je niki Zavoreo, veterinar, koji nos je nojveće teretil jerbo da un ne viruje da smo mi ukroli brud nego da smo mi poslani u Itoliju sa zadatkon. Mene su nojveće napali i vej ni bilo co. Ovi četnici pokroli su non sve. Jo son ostol takoreć gul i bili bi me ubili. Tukalo je bizat. I, kal je bila ćonca, jo priko zida i uteci.

A u logor Eboli bilo je gore. Tamo su bili četnici i svi naoruzoni. Taljoni su se bojoli njih. Doli je jelno selo koje se isto zove Eboli. Toti su bile kazerme taljonske vojske pri nego je kapitulirala Itolija. I toti taljonski podori puscima su cuvali imovinu jerbo četnici su njin kroli voće. Znos, tamo imos svega po Calabriji. To je ispol Vezuva – Vezuv, Napoli, Sorento. I dogodilo se bilo da su podori pucoli u njih, ali somo za ih pristrasit da ne beru, da ne krodu. Znos ti da su oni minobacačima i mitraljezima sutra tukli Eboli. Onda su Inglezi i Amerikonci ocistili Eboli. Prihvatila ih je Inglesko i portili su pul Ingleske.

Kal son utekal iz logora, ol stroha da me ne ubiju, isal son pu Tresta, a nimon dokumentih, nimon nista. Da napomenem da u Itoliju tal jos ni bilo nikoga ku je utekal priko Jadrana. Mi smo bili prvi. Jer utecalo se je, tu je dezterstvo, u Trestu ili priko kopnene granice, ali moren jo ne virujen da je do tad ikur osin nos bil utekal.

Ćapali su me u Treviso blizu Venecije. Policija njihova no me da di son kul son. Jo njih olgovoron da son u cetvorti izbjeglički kamp u Trani. Da oni ne viruju i s menon u parzun u Veneciju i iz Venecije u Bolognu, iz Bologne u Firenzu, iz Firenze u »Regina Celle« – Kraljica neba – u Rimu. Tu je bil njihv najpoznatiji zatvor. Otle su me poslali u Frascati. Tu je bil izbjeglički logor, ali zatvorenega tipa. Ni se smilo izoć vonka. »Ma ku će vodi stot«, mislin se jo. Tu je bilo za poludit.

Jelnega dona rekli su mi da se moran vrotit nose u Jugoslaviju. Nojveće su me napadoli ti četnici da son jo tu organizirol, da tu ni istina da je brud ukroden, da tu ni moguće, da je brud non don, da je tu zadruzni brud i da tu jugoslavensko spijunaza organiziro. Jo son temu komandontu logora u Trani tumacil: »Ma vjerujte, ma propitajte se.« A un: »Ne, nije to moguće, ne može se iz totalitarizma tako bjezat.« I da se moran vrotit nose jer da ne mogu dobit dozvolu boravka u Itoliju.

Onda su me deportali nose. Dusal son u Jesenice i otlec u Zagreb na Kajzericu. Iz Kajzerice u Split. Kajzerica je bila prihvatni logor za sve koji se vroćaju iz stranih zemoj, koji su bili napustili ondasnju Jugoslaviju. A bilo je ustasih, bilo je četnikih, bilo je svakakih koji su zelili vrotit se nose. I toti su ih, kako bi ti rekal, toti su ih procidivali, ispitivali di su bili, jesu bili u neprijateljskin jedinicama.

U Splitu son ucinil cetiri miseca u parzun i nakon tega son pusćen na slobodu.

Kal son bil u zatvoru u Splitu vidil son po natpisima na zidu da su i moji prijateji ca smo zajelno bizali, da su i oni u parzun. Oni su isto bili potironi iz Itolije. Da je bilo bit tvord ne bi te bili potiroli. A tako smo se morali vrotit mi koji smo parvi utekli iz Komize, koji smo otvorili rapu kroz koju će idućih gosić uteć stotine mlodih Komizonih.

Komisko omladina ni imala drugega izlaza. Ona vojska je bila, a kako je bilo, vi ste mlodi, vi tu ne znote. Zivilo se je puno slabo. Glovno je propaganda bila kontra religije. I covik koji je bil iskren i otvorenega sarca i jazika toti ni mogal opstat. Moral je nisto napravit, moral je duć u sukob.

Jo son bil opet zatvoren dvo puta. Jedoput tri miseca, jedonput dvo miseca. Zaposlil son se cetardesetosme godine zahvaljujući stranin jezicima. Jer onda je rilko ku znol strani jazik, a jo son taljonski znol dobro, a ingleski son naucil u El Shatu. I onda son se zaposlil u Putnika. Tako son pocel lavurat, ali uvik me je pratila ta maća na mojaj biografiji – oti bijeg u Itoliju. I sve bi bilo dobro dokle ne bi doznali moji rukovodioci da son bil utekal.

Mi smo, kako son von rekal, parvi koji smo utekli iz Komize i more bit da smo bas mi otvorili vrotu temu egzodusu komiske mladosti. A zamislite da je sal u Komizu onih trista – cetorsta mlodih ca su utekli. Ca bi bili u Komizu? U Komizu bi lajoli jedon na drugega.

U SVIT IS VRIĆUN I DOMIJONUN

Zivili smo tesko. Imali smo malo lojzo. Jo i stori i storo lavurali smo tu lojze a mucili smo se i po moru i po kraju za prizivit. A bilo je teskih donih kal ni bilo ni kruha.

U ditinstvu jo nison znol puno ol pulitike, ali uvik me je nisto peklo i pitol son se kako tu da mlodi covik, kako ca son jo bil, vajo lavurat tako puno, a ne imat nista. Lavuralo se je po vas don, a kal bi dusla nedija, da bi mogal puć is mojima prijateljima vonka, nison imol postolih za puć vonka. Obligalo me je veće putih storemu postole vazest i stavit malo korte nutra da mi noge ne balaju u tima komolnima postolima. Jo son se sramovol puć izmeju prijatej. Tu su bile jedine postole ca smo jimali u kuću. Je tako, stori? Je se ispominjes?

Jo nison bil glup da ne bi mogal puć u skulu. Barz son mogal i barz bi mi stori mogal nikako i pomoć, ali ni bilo tu lako i jo son kako dite pocel is storin po lojzu i po moru.

Bila je nevoja i mlodi judi poceli su iz te nevoje utecat. Jo son se pocel mislit ca ću jo vodi. Ca ću jo som ostat ovodi u Komizu? A kruha bit glodan?

Po ratu dusla je vojska vodi. Vazeli su nikima rogoce, a judi su zivili ol tega. Jo son pocel slusot stori svit ca je bil protiv one vlasti. Obo temu nison mogal is storin govorit u ono doba. Mi nismo puno blizu za govorit obo tima stvorima. Jo bi bil isal doli blizu storega Sargota i jo bi bil is njin govoril. Un je mene svitovol. Na misto puć se is dicun igrat jo bi bil isal di je un karpil mrize, jo bi bil isal is njin govorit. I tu je mene tisilo. Jo bi ga bil digod pitol obo vitrima i koko je daleko do Itolije. Tu je bilo jos dvo-tri godisćo pri nego son utekal. Jo son mislil na tu. Tu je meni uvik bilo na pamet. Obo temu son pocel mislit kal son imol cetarnaste-petnaste godisć. Jerbo kal bi bili oni judi dusli iz Amerike ovodi is onima klobucima i obuceni u lipu robu Amerikonsku i lipa postole jo bi bil zamisjol kako ću i jo jelnega dona bit Amerikonac kako i oni. Somo oni su imali korte za portit pul Amerik, a meni je vajalo uteć. I tako, kal son jo tu pocel mislit, vavik

son imol na pamet kako ću jelnega dona uteć odovle. A nikoga nison imol ni u Amerike, ni u Australiju, ni u Kanadu. Vajalo je uteć u Itoliju pok ca bude bude.

Kal je stori, muj otac, isal, kal su njega dvigli u vojsku opet, u rezervu gori na Rovnu, jo bi bil isal gori nanoge, jerbo stori je tamo kùpil kruh ca bi vojska hitivala, onda bi jo bil, a ca son imol – jelnu petnaste godisć, jo bi bil is vrićicun isal tamo svaki drugi don vezest kruha, onega suhega, da se mi doma prihronimo.

Mati je lavurala u fabriku, a stori je hodil i na more. Imali smo lozje priko barda. Tu su bile store loze i vajalo se je puno mucit kolo tega lozjo, a ol tega nista ni bilo. Nojboje je bilo kal bismo jo i stori isli po moru i ujoli ligoj i konjoc. Is tin smo se hronili kal bismo bili lavurali tu lozje. Bili bismo se dvigli ujutro u cetiri ure jer bilo je hoda do tega lozjo priko barda. Dujdes na lozje – oglolnis, a pul bine kruha za cili don.

Kopol son, ruke su lavurale, ali mozak je sve jelnu mislil. Kal jedon mladić ol petnaste-sesnaste godisć lavuro, kal je glodan, kal ni budućnosti, kal ni di ćapat koji sold da bi se cagod prisparanjalo da bi bilo boje, nego vajo svaki dinar olma istratit, onda to mlodo glova vej nimo co drugu mislit nego kako uteć otle tamo di se more zivit.

Vojska je bila na svakemu koraku. Ovi oficiri su nos krivo gledoli. Da von recen jelnu stvor kal son imol petnaste godisć, kal su dusli ovi oficiri ovodi. Jedon oficir, a svit je govoril is njin i poceli su govorit svega, a tu je bilo di je peskarija sal, i un jelnostavno govori: »Šta ćete vi ovdje, vi ste sami Talijani, vas bi trebalo svih ubit i bacit u more.« A stori Voga mu na tu olgovoro: »Ma šta ćeš ti, šta ti znaš što je život.« I ni mu mogla nista ucinit. Somo covik se je istresal i isal je pul doma.

Mi Komizoni smo zivili ovodi na ovi nas skuj, ali bili smo isto kako zarobjenici u svoju kuću. A bilo je i Komizonih ca su bili protiv mladosti. Bilo ih je koji bi ispijali svuga covika i upropastili ga i jo son se mislil obo temu kako tu more bit. Kako tu? Judi su se strasili jedon drugoga ovodi.

Kal son hodil u skulu bilo nos je u peti A i peti B u svaku klasu po cetardeset dice, a ol tih osandeset, ca smo rojeni tridesedevete, somo su dvo ostali ovodi u Komizu. Somo dvojica!

Duslo je vrime da vajo uteć. Imol son nekoliko prijatej i mi smo se poceli dogovorot. Jo son njin pridlozil da ću se provat sprijatejit is jelnin kalafoton – bilo mu je ime Andrija. Un bi bil isal svaku populne posli lavura stavit vorsu na Sike. Bil bi ujol ugora, marinu i tako. Tu son jo studiol kal bi un bil isal i kal bi se bil vrotil. Onda smo mi tu planirali da se jo is njin isprijatejin i da bi un mene vazel sobon dvo-tri puta pok da vazmen ol storega pusku i prisilit ga, a oni da me cekaju na puntu tamo i portit pul Itolije. Ali tu ni bilo moguće. Ti plan je propol i onda smo isli na drugu bondu.

Isli smo u Okjucinu¹, prigledot zola u Okjucinu. Tamo je bilo dosta motorih, brodih tamo. Bilo je tu pedeset i pete. Godisće don pri nego smo utekli. I dusli

1. Okjucina – selo na sjevernoj obali otoka Visa, udaljeno od Komize dva sata hoda.

smo tamo u Tihu². Po noći smo isli tamo lampadinima i parvu nuć nosli smo jedon brud is motoron i nosli smo manicu ol motora, spanjulet je bil u motur. I kal smo sve tu nosli da moća ga provat. A brud je bil na kroj. I zavartili mi manicu, oputili motur i sal da ćemo se dogovorit, da ćemo uteć. Ostalo je da ćemo uteć drugu nuć.

Bili smo cetiri: jo, Zoro, Tonci Gobre i Jovo Zorotović. I sutradan poslali Zorota u Zokamice³ neka nos tamo ceko tako da nos je manje priko barda, da nos ku ne vidl zajelno. U Zokamice un je olnil kruh i tamo nos je cekol da mi dujdemo brodon po njega.

Dusli smo mi tri u Tihu. Olma smo porinuli brud. Brud je bil kako jelna veliko borka ili loja. Oni su riboli is tin brodon. Kal smo porinuli brud, posloli son Jovota neka ide vazest manicu. Isal un po manicu, ali manice ni di je stola. Ni bilo ni spanjuleta u motur. Sal kako ćemo oputit makinu? Ni manice, ni spanjuleta. Bit će nos kogod vidil kal smo tamo holi i bit će cagod posumjol.

Sal mi smo porinuli brud, al ne moremo ga oputit. Vazeli smo manicu ol drugega broda, spanjulet ol drugega motora, ali nikako makinu oputit. Ca ćemo sal? Mi smo se pristrasili, ono mlodi, sesnaste godišć. Imali smo jelnu storu busulu i hitili smo busulu u more, ali brud nismo već mogli navuč, nismo imali furce. A Zoro nos je cekol u Zokamice da ćemo ga tamo ukarcat kal pasomo. Ca ćemo sal? Bil je niki katrom doplivil na zolo. Svi se zakatramali. I brud buta somo na parvu polugu i vezi ga. Tako je brud ostol, a mi smo omakli pul Komize.

Isli smo olma kol Mare Zorotove pokujne. Rekli smo njun. Ona ni znala za sina. I place ona. Sal svak se strasi ako se dozno jer policija će nos čapat. Gotova je.

Dusal jo doma. Mene stori ceko. Pocelo puhat. I un pocel plakot kako molu dite. Govori: »Da ste utekli po ovakemu vrimenu svih bi vos more izilo.« Un je plakol kako molu dite. I tu je tako finilo i pomalo se zaboravilo.

Judi su i daje utekali, a zivot se ni poprovjol. I mi smo onda opet, nos tri bez Zorota a is Jankoton, jerbo Janko je imol brud, planirali uteć. A ti brud je stol onondi di je sal peskarija, izmeju kolune i zida ca je ol Paloca. Tu je stolo na kroj toko vrimenta. Bil je iza kantuna pok su se judi pisali u njega. Bili bi dusli iz kina, popri se je pisalo usuda. Bilo je puno svita u Komizu. I ti brud se je rasusil, a bil je na toko mist cimenton jerbo je bilo izagnjilo sve.

Odlucili smo da ćemo provat opet. Dogovorili se is Jankoton da ti brud porine, da ga potopi neka se istisne. I pocelkon desetega miseca pedeset i seste odlucili smo da ćemo uteć is otin brodićon. Svak je ol nos imol svoju duznust. Kupili smo kruha don pri. Sakrili ga. Gori je bila jelna spilica na Grizice⁴. Butali smo unutra pet-sest binih kruha, a za pit meni je bila duznust da iden gori na Sveti Bijoz i da vazmen domijonu vina. Janko je brodon vajol duć onamo di je bila jelna rapa – bunker ca je vojska bila ucinila blizu Bilih stinjak.⁵ Toti smo se

2. Tihā – uvala s par kuća u blizini sela Okjucine.

3. Zokamice – uvala na pola puta između Okjucine i Komize.

4. Grizice – 1.

5. Bile stine – 1.

imali ukarcat. Da će oni duć is kruhon iz Grizic, a jo iz Svetega Bijoza⁶ is domijonun vina. Tako je i bilo.

Bila je subota, i Janko, siromah, vazel brud, a niko dica: »Ono Janko gre uteć u Itoliju!« Poceli vikat za njih, ali za tin nikur ni isal.

Jo son, već je bila nuć, isal gori na Sveti Bijoz vazest tu vina. Bil je gori burba Frone, a jo govorin:

– Burba Frone, stori gre sutra u Splitu i olnit će teta Matiji malo vina pok son tu dusal vazest. – A burba Frone se misli. Misli se un kako tu da son jo dusal po noći vina vazest gori na bardo. A un meni govori:

– A vo je lipu vrime, vo je bonaca, vo će posli potegnit tarmuntanez. A lipu, lipu je vrime. »Znol je un zoc son jo dusal po noći vina vazest. Ni til mi reć da zno, a volil mi je malo pomoć. I jo doli niz dolac, onda na Manjaremu pok doli niz savurnol. Jo na skina is domijonun na stumak i niz savurnol nizbardo.

Bogami, sve je islo kako je bilo receno. Oni su bili is kruhon doli a oto mene is vinen. Cekomo. Oto Janko is brodon i ukarcali se. Zavezli pul Knjezerata.⁷ Jo son veće putih po moru bil i jo son uvik pitol, a i stori Sargo mi je toliko tega rekal obo vitrima i obo zvizdima, a znol son malo i jidrit. Imali smo jelnu storu jidro na ti brud i voga mi izmeju Knjezerata i Bisova. Vozi pul Itolije. Voga!

Niku doba noći culi smo torpedni brud, culi smo njegove motore. Kal un fermo makinu, fermomo i mi vozit. Culi smo ga, a nismo ga vidili. Un je fermovol makine za slusot hoće nos di cut. Je un iskol drugega, je iskol nos, jo tu ne znon, ali mi smo stoli atento i cin oni fermaju, fermomo i mi. Ni govorit ni veslat. Ferma! Jerbo kako je bonaca bila tu se na daleko cuje. Ferma! Tako dvo puta pok ga vej nismo culi. I voga, i voga!

Vozili smo cilu nuć. Kolo dvi-tri ure populnoća pocelo malo hlodit. Dvigli jidra. Pocelo lipo hlodit. Vajalo je sekat. Ti brud je tekal. Asti boga, tu bokun storega broda. Pokojan stori Janko bi se bil digod izvornil is njin. Tu je broda bilo usko, vergulo. Bil se je jedonput vodi u rivu izvornil. A dobota je i nos bilo izvornilo. Jo son bil na temun kal je pocelo malo boje hlodit. Jo govorin: »Tonci, hol vamo!« Imali smo malo skorus, da ću mu dat skorus, a un ne pasat bondun ol vitra, nego bondun ol jidra. U temu momentu ulilo je, a jo iskocil na drugu bondu i brud se nadretil.

Pocela zora. Opet pala bonaca. Ali more je bilo prilicno iskopalo. Vidimo nike brode. Gledon jo jesu no koće. A Janko da su no vojni brodi. Da će nos sal ćapat, pocel plakot. Njega su vej jedonput bili ćapali, bil je u zatvor i un je provol tu. Mi blizje, blizje i blizje – koće taljonske. Ma sal sve su dvigle mrize, sve portile. Ma jelna koća – mi blizje koći, blizje koći, bizje. Zelili smo se ćapat nje. I dvigla je mrizu i prema non. Dusli do nos i govore da neka njin domo sidro i veslo i jidro pok da će nos vazest, da će tu bit kako dokaz da su nos sposili. A ti nas

6. Sveti Bijoz – predjel i seoce s istoimenom srkvicom na sjevernom brdu iznad Komiže.

7. Knjezerot – 2.8.

brud, tu je teklo i Taljonac govori da neka brud molomo. Tako je i bilo, prikarcali se mi na koču. Jutro je bilo.

Oni govore da nos ne mogu olma olnit u Itoliju, da su pena dusli da je njima za ribot. I mi smo riboli is njima tri dona. A to kočica bila je iz San Benedetto. Na brodu je bil jedon kucin i ovi Janko un se je strasil kucina i u strohu pri kucinon popenjol se je gori na jarbul. Taljonci se smiju, a un gori na jorbul da ga kucin ne ćapo. I tako se malo smijali i isprijateljili se is Taljonima. Dovali su non jist. Kuholo se je. Onda smo njen oproli brud.

Nismo znali ca se je dogodjalo ol nase famije. Oni su se pensali za nos. Mi smo utekli is tu storega broda, mlodi, mogli smo se potopit. Bas mi je sinuč nikur provjol da se ispominje kako su mu niki rekli da su tal bili culi na taljonski radijo kal smo mi utekli, da je govorilo: »Sono venuti quattro matti!« Da smo mi ludi ca smo bizali is takin brodon pul Itolije. Da su cetiri ludo dusla iz Komize u Itoliju na vesla is cimentonin brodon.

Iskarcali su nos tamo u San Benedetto. Onda na kapetaniju, na kvesturu. I jelnega po jelnega nutra. Kal su nos tako ispitali, toti smo prispoli i za Cremonu. Sal nos vodi policija, a mi ono ol salaca, bokun kosuje pok se sve ono iskordalo, a svak nos gleda kako da smo mi niki kriminalci. Srom je nos, zabiljeni ol salaca, roba non se iskordala. I dopratili nos tako do logora.

Tonci gleda kriz rapu unutra oni svit neobrieni. Govori: »Di smo vo dusli, moća se vrotit doma!« Mi kako dica. Mi smo dica bili. I nista, isli smo nutra. Cekomo ca ćedu ucinit is non. Dusal jedon Istrijonac, govori: »Stojte ovodi«, govori, »dat ću vam slame i ovo za spavat«. Tu je bil prolazni logor. Tamo je svakega svita dohodjalo. Ne somo iz one store Jugoslavije ca je bila, nego i iz Albanje i iz Rumunije. Svakega svita je bilo tamo.

I toti smo misec don ucinili. Svega je bilo. Kacjola juhe, malo manistre i ovako. A bilo je svita toti ca su stoli u ti logor i po nekoliko godisć. Sal se mi mislimo ku će nos vazest. Jovo je imol borbu u Jamerike, Tonci je imol tetu i nikega borbu, Janko je imol niku svojtu, a jo nikoga. Judi su holi pul Njemaske u rudnike lavurat, hodili su pul Francuske. Nojlagje je bilo puć ća iz logora ako si til puć pul Njemaske. Ali jo son til puć daje i zatu son bil spreman i veće cekot somo za duć do Amerike, Kanade ili Australije.

Jelne setemone bilo je da će Kanada vazimt svit. Ali tu je bilo puno tesko pasat. Tukalo je da si mlod, da nimos puno skule. Ako imos puno skule neće te vazest jer njima ni bilo potriba tamo skolovanih judih. Sal je drugacije, sal se je okrenilo, sal vole skolovone jude. Oni su gledoli i ruke, ako su ti ruke bile lise racunali su da nikal nisi u zivotu lavurol i nisu te tili vazest. Sve smo mi tu olma vidili i mi smo tarli ruke obo posteju po cili don, a onda mazoli ruke korun ol naronce neka se vide zuji da su tu ruke od lavura. I buta se u red.

Kal son mu rekal koko godisć jimon, a imol son osavnaste godisć, vonka is menon, a jo opet u red. Dujdi jo opet do njega, a un me poznaje, bil je niki Makedonac. Ovi judi ca su znali malo ingleski govorit bili su zaduzeni za is sviton lavurat. I jo tri puta u red i svaki put bi me ovi Makedonac vrotit: »Nemoj više doć ovdje, ti imaš osamnajest, ne možeš!« Onda ga je zaminil jedon iz Zadra. Ni

me pri vidil. Jo son ga zamolil da mi buto da imon koji misec manje ol osavnaste godišć. Tako je i bilo i tu je pok tukalo cekot.

Judi su cekoli na misece hoće tu odobrit. Kal ti odobri tukalo je puć na likora, onda ako nisi imol sve zube ili ako si bil bolestan, ako si imol operaciju opet te nisu tili vazest. Ako nisi bil tamo na kortu na zidu gotova je bila. Ides spat i mislis hoće te butat na listu, hoće te vazest, di ćes puć, ca će se dogodit ol tebe. Tamo je bilo svita koji su pet godišć bili u logoru i nikur ih ni til.

Jelna je stvor bila uteć u Itoliju, a drugo da te prime kal nimos u svitu ninder nikoga. Moja mati bila bi kupila digod koji dolor i bila bi mi poslala. Ali posćeri su kroli. Jedon Makedonac je bil posćer i bil bi ovako popipol malo pismo za vidit je pinez. Tu se je krolo. Ali digod bi bilo i duslo.

Ispominjen se jednoput jo i Tonci, pri nego son jo dusal doli u Bari, dusal non je dolor, jo ne znon meni oli njemu. Jedon dolor. Isli smo na pazor di prodoju sir i sal pise tamo koliko tu dohodi, ali tu se je prodovalo na deset dekih, a mi smo mislili da je tu cina za kil. Sal ćemo se barenko sira najist, mislimo mi. I kal je Tonci vidil koko mu je dol, ćapa un dolor nose i vrotil mu sir. Mi smo se i na kruh u veltrine nazirali. Bil bis dobil u logoru kus kruha i pastasute i tu je bilo sve. Bilo je puno slabo u Cremonu.

I tako cekoj kal će ti ime napisat na zid, hoće te kojoj zemja vazest, hoće ti se ku smilovot. Jo son cvorsto bil odlucil da nikako ne ostanen u Evropu. Jedon mi je stariji rekal: »Ti si mlad, nemoj ostati ovdje u Evropi, Evropa je bure baruta, idi u Ameriku.«

I svaku jutro cin se dvines parvu ides vidit jesi na zidu. Je ti ime na listu. I jelnega jutra vidin jo: Petar Zanki!

Ti moment bil mi je kuda da son se ponovo rodil. Bil je tu muj novi rojendan. Posli misec don dobil son taljonski pasaporat i pri menon otvorila su se vrota Kanade.

Tako je za mene pocel novi zivot. Ali ca ću ti vej provjat. Mojih tristipet godišć ol kal son utekal ne more stat na tejp (tape – kazetofonska traka). Čapol son se zemje i danas proizvodin na mijore tonih verdure. Obogatil son se u tuju zemju, a iz svoje zemje, kal son utekal one noći u otubru pedeset i seste, iz svoje vazel son somo jelnu storu vriću i domijonu vina.

Vinko Kuljiš Mihat

9.

PRIJATELJ UČITELJA ZLA

Jo son rojen devetnajeste. Kako i svi Komizoni bil son u partizane. I kal je finil rat demobiliziron son kako oficir jer ne volin slusot, a zapovidat jos i manje.

Kal son dusal doma obnovil son lozje. Bil son kuntenat da je dobil komunizam, da ćemo sal zivit boje, slobolnije, lipo. Ozenil son se. U dvo godišće dobil son dvi ćere i pocel son lipo zivit. Ali vej u dvo-tri godišće vidil son da je pocelo hodit napuko. Novo vlast je tila unistit tezoka. Dusla je kolektivizacija – ruski sistem. Nos koji nismo tili puć u kolektiv, nos su krivo gledoli. Pocelo je bit tesko. Vino je bilo puno cine, a porezi veliki.

Lozjo su se pocela zapusćat. Pocelo je hodit nizbardo. A hodil son i na more, liti son hodil na sardele. Bil son u Riborsku zadrugu. Vajalo je nikako prizivit. Imali smo toliko lozjo, ali ol tega se ni dolo zivit.

I tako pasuju godišće i sve je to gore. Onda su niki iz Komize utekli pul Itolije. Tal son i jo pocel mislit obo temu da utecen. Pocele su bile dobrovoljne radne akcije za grodit fabrike, za grodit kasarne. Tako su nos prisilno tirolu da idemo na te dobrovoljne radne akcije. Kal son se jo bunil da zoc to, ovi ca su bili na vlast bili bi rekli: »Vi koji ste protiv nos vi ćete veće grodit ovu nasu zemju«. Jo son bil u, ca su govorili, u corni libar zapison. Govorilo se je da kal bi duslo do cega da bi te ubili. A jo son bil ume te. Jo son se družil is Momoton Manzoton, a un je bil neprijatelj one vlasti parvi u Komizu. Prefin je u novine pisalo da je un »učitelj zla«, toboze da un mlode uci taljonski kako bi se mogli snoć u Itoliju kal utecu. I tako je finil u novine kako »učitelj zla«. Malo se je ku usudjivol bit prijatelj is njin. A jo se tega nison strasil, jo son is njin setol po rivi. Un je bil religijozan, a bil je i pametniji ol nos i vidil je kul vodi to vlast, da ne vodi dobremu. Jo son imol svoje misljenje, ni un no me puno uticol, ali un je bil meni drog i mi smo bili prijatelji.

Moja je zena iz Bisova, a meni je milicija zabronila puć na Bisovo. Toboze da son jo sumjiv za uteć. Zena iz Bisova, a jo na Bisovo ne smin. Ali jelnu nediju

bil je niki izlet iz Komize – holi su prugun na Bisovo. I pruga se nakarcala svita u rivu za puć pul Bisova i portila. Ali nikur je bil ostol, nikur je bil zakasnil i pruga je fermala na mulu za tega ukarcat, a jo son slučajno bil toti i odlucil son tega momenta ukarcat se za puć na Bisovo, za ucinit jir, za vidit Bisovo. Buta se jo u brud, a bila su dvo pulicijot u brodu kako pratnja, za cuvati. Jer tu je bila pogranično zona. Ni se smilo. I onda son se jo ukarcol i butol se izmeju svita i posustil se da me pulicijoti ne bi vidili. Kapiton broda je bil barba Mote Sprojak. Un me je vidil i govori mi: »Ti ne smis, ali jo ću mucat, sakrij se da te ne vide«. Portili smo i kal smo dusli na pul puta, onda son se jo ukozol. Kal su me vidili ova dvo pulicijota, oni su me poznavoli, znali su me da son kako neprijatej, i kàl su me oni vidili:

– Kako si ti na brodu?

– A idem na Bisovo!

– A ti znas da je tebi zabranjeno?

– A sto Bisovo nije Jugoslavija kad ja ne smijem? Po kojem to zakonu ja ne smijem na Bisovo?

– Tebi je zabranjeno! Kapetane, vozi natrag da ga iskrčamo, ovaj ne smije na Biševo.

– Ne – govori barba Mote Sprojkov – vi ste njega mogli spriječiti da se ukrca na brod. Ja radim svoj posao, a vi radite svoj i sad ga čuvajte, a ja vozim dalje. – Barba Mote Sprojkov imol je kuraja, ni se un strasil, bil je junak. Ni un til njih poslušot neka su oni vlast.

Onda smo na Bisovo isli vidit spilu. A jo son moral ostat na brodu dokle su putnici razgledovali spilul. Ali kal su se ova dvo pulicijota okrenila, jo son se lesto isvukal i iskocil u more. Oni vicu da se vrotin nose, a jo plijen daje u spilul. Tako son bil u spilul kako i drugi i onda smo isli u Mežuporat¹ di su oni marendoli, a mene su ovi pulicijoti deportali jelnin drugin brodon pul Komize.

Imol son jelnu gundulu za se puć kupat. U Zokamice² son imol nisto zemje i dvo-tri rogoca i bil bi digod isal tamo gundulun ubrat nozumine za konja i kićo za kozu. I jelnu jutro odlucil son puć tamo. Bila je stroza na mulu – vojnik is puskun na glovu ol mula. I un me je vidil, ali ni mogal nista jer son bil daleko. Bilo njin je tu sumjivo i olma su jovili da son isal gundulun pul Knjezerata.³ U Komizu je uvik bil patrolni brud. Onda su patrolnin brodon isli za menon. Jo son vej bil dusal u Zokamice, bit će tri-cetiri kilometra ol Komize, u jelnu valu. Toti son imol tako malo imonjo i gundulu son butol na zolo i isal u busak ubrat malo nozumine, po obicoju, i kićo za kozu.

Gledon iz buska – oto ti patrolni brud iza punte ol Barjoske.⁴ Izosal je iza punte i pul vamo. Fermol ispri zola. Vidil je gundulu u zolo, a jo son bil u busak

¹ Mežuporat – 5.2.

² Zokamice – 8.3.

³ Knjezerot – 2.8.

⁴ Barjosko – uvala na zapadnoj obali Visa.

i onda son se sakril da me ne vide. Fermali oni i ispustili niki kajić u more. Dvo mornora kajićon isli na zolo i vicu: »Barba, barba!« A jo mucin, nison njin til olgovorit. Vidili su da njin jo ne obadon i onda su vazeli gundulu i gredu za puć pul broda i da ćedu mi vazest gundulu. Oni su racunali da ću jo uteć, a ako mi vazmu gundulu onda ne mogu, neću puć plivajuć pul Itolije. Kal son jo vidil da su oni vazeli gundulu, jo son se dvigal na noge i zavikal son:

– Ostavite mi gundulu, to je moja gundula!

– Kad je tvoja, dođi dole, trebamo te! – Onda son isal dole, ćapali me i is menon na patrolni. I mene i gundulu olnili pul Komize. Dovelu me u Komizu, dole mi gundulu i da moran puć na miliciju.

Mi koji smo vlastima bili sumjivi za uteć nismo smili puć ninder brodon. Bilo je zabronjeno. Bil je vojnik is puskun na mulu. I na miliciju butali u zapisnik da son jo til uteć. A jo da nison til uteć, da bi jo lako utekal kal bi til uteć, ali da jo nimon zoc uteć. I tako su me molali.

Nikur iz Komize ni utekal gundulun, a veće ih je uteklo sandulun. A jo i Tonko Sprojkov jedonput smo se bili gundulun oputili da ćemo uteć, ali obligalo nos je vrotit se jer je pocelo jugo. Tonkotu je mati Knezićova, Tomazine ćer Burtula ca je u Jamerike jos ziva. A muz njuj je umor – burba Visko Sprojkov. Tonko njin je sin. I onda smo se jo i un organizirali. Njeguv borba imol je gundulu, onu malo veću. I onda smo se jo i un organizirali za uteć.

Na Pizdicu⁵ smo sakrili gundulu. Butali tamo nike stvori za vazest sobon – malo spize, mih vode i na dvo vesla da ćemo uteć iz Pizdice. A bila je bonaca. Vazeli smo mih vode, vazeli kolocih ca mi je zena bila omisila. Jo son olma planirol da ako nos ćapo jugo da ćemo vozit jugon u karmu pul Sveca i duć na Svetac,⁶ sakrit gundulu u busak i mi se sakrit u busak da nos ne nojdu ako nos budu iskat, a onda kal ucini lipu vrime iz Sveca puć pul vonka, a vonka su taljonske kočće pok bismo isli na kočću.

Tako smo mi portili iz Pizdice i ćapali rotu pul Sveca, ali kal smo izosli vonka jelnu miju, malo veće, pocelo jugo. Pocelo jugo, nikako smisno. Sprojak se pristrasil. Jo son bil za tu da se ide napri, a un da se vrotimo, da ćemo se potopit. Govori un da ćemo puć drugi put. I tako smo se vrotili. Ali njegovi doma doznali za tu i vej ni mogal duć do te gundule.

Jo son stalno mislil kako ću uteć, hoće di iskarsnit koju ćonca za omaknit kulfon. Momo Manzo odlucil je bil omaknit is Vjekoton Pirjicun ca je bil makinist ol levuta. Da ćedu ukrast niki brud, a da će Vjeko puć u Splitu ucinit manicu, jer ni bilo lako duć do manice, svi su sakrivali manice da njin ku ne bi ukrol brud za uteć pul Itolije. Jo son se pridruzil njima.

I Vjeko isal pul Splita da će ucinit manicu pok da ćemo omaknit. Vročć se iz Splita da se ni moglo napravit manicu, da ni uspil. A Momo je hodil na more. Bil je barker. I Momo se poviril svićoru da misli uteć i zamolil ga da mu dobavi

⁵ Pizdica – plaža s izvorom vode u komiškoj uvali.

⁶ Svetac – 2.9.

jelnu kantu nafte. I ca se je dogodilo, ovi svičor bil je prijatelj is jelnim partijcon i bit će mu tu rekal i tako je vlast doznala ca mi planiromo. Poceli su nos pratit, poceli nos strozit. Kako tu manicu nismo uspili napravit tu je pok islo u dugo i oni su postali nestarpjivi, dodijolo njin je pratiti nos i onda su rekli puliciji da nos čapo i zatvori.

Tako je i bilo i jo son finil u zatvor u Visu. I tamo son agvantol sedandeset i tri dona u parzun. Toti su nos ispitivali. Ispominjen se kako mi je vej bilo dodijolo, kako tu vej nison mogal polnit, tu ispitivonje, i onda son njin rekal: »Je, mislil son uteć i jedva son cekol kal ću uteć da se oslobodin ovega i da iden u svit«.

Jelno jutro dusal mi je jedon milicioner da dujden lavurat – nosit darva za oficire. Jo mu govorim na tu: »Ja sam zatvorenik i vi ste mene zatvorili i ja ću stat u zatvor, ali radit neću!« Onda su me vrotili nose. A jo pocel kantat. Kanton jo, a da se ne smi kantat u zatvor. »Ma di tu pise da se ne smi kantat u zatvor? Ili će propast Jugoslavija ako jo kanton?« A da se ne smi. Kal je tu pasalo vrotili su nos doma.

Pri tega godišće ili dvo imala je uteć iz Komize jelna grupa – njih desetak. I onda se je dogodila spija, doznali su i ćapali ih i sudili njin. Bili su strogo osuđeni po tri-cetiri i pet godisć. I bili su po zatvorima, bili su u Lepoglavu. Kal smo mi ćaponi na isti nacin, pol sumnjun da ćemo uteć, nos su pustili posli istraznega zatvora izboga tega ce se je bil prominil zokun. Tu se vej ni smatralo kako krivičnu djelo jerbo da tu nismo izvorsili nego da smo somo imali namjeru. Tako smo pok bili pusćeni. A mi smo olma poceli planirat kako ćemo uteć.

Vrime je pasovalo i pasalo je nikoliko misecih, a Drago Pirjica, ovega Vjekota brat ca je mislil uteć is menon i Momoton, un je organizirol za uteć. Njemu je bilo borzo za puć u vojsku i un je til uteć pri vojske. Kako je un znol da son jo bil is njegovin braton za uteć, on je dusal k meni i govori mi da će un provat ukrast brud is kojn gre na more i da bi me un vazel ako jo mislin uteć. Tu son mu je konfermol: »Duć ću is tobom somo mi ti reci kal«. Un je ribol is Nadaloton Antusinin i oni su holi nutra u skoje. Imali su molu kočú i kočali su po konolima izmeju skojih i prodovali ribu u Splitu. Tako je un ribol i cekol ćoncu za omaknit is otin brodon, a jo son cekol njega svaku nuć da mi poklapje na vrota i rece: »Moća!«

Te noći jo son bil u posteju i kolo pulnoća klapje nikur na vrota. Isal jo na ponistru vidit – ko je? – kal tamo Pirjica! Jo govorin Katarini, zeni, da uzeze sviću, da je dusal Pirjica da vajo putovat. Ona se je dvigla, dusla doli, a Pirjica na vrota. Dusal u kuhinju, sel i pocel provjat: kako je utekal iz Matejuske⁷ dokle su Nadalo i sin mu prodovali ribu na peskariju u Splitu, kako je pasol niz Marjon, pok niz Čiovo i pul Solte i da je bil sakril brud u Tatinju,⁸ kako ga isću, kako se u sutun oputil pul Visa i dusal u Veli dul,⁹ da je tamo ostavil i brud i nanoge dusal priko Pećine¹⁰ u Komizu.

⁷ Matejuska – predjel na splitskoj obali.

⁸ Tatinja – uvala na južnoj obali Šolte.

⁹ Veli dul – 4.2.

¹⁰ Pećine – predjel na sjevernom brdu komiške uvale.

– Puj ti zovi prijateje koji su za uteć – govori un meni. Jo son olma isal po Momota. Un je stol blizu. Usput son inkontrol Cencita Mardesića Smartova, pokujnega. Jo mu govorin:

– Cenci, dusal je Pirjica, gremo ća. – A da un tuko puć doma vazest kapot, a da će se zena probudit, da će ona vikat.

– Zaboravi kal je tako. – Isal jo u Momota, klapjen. Dusal je, otvoril mi vrotu.

– Pirjica je dusal levuton iz Splita, vajo noćas bizat. – A da kako je dusal, da je tu siguro.

– Ma kako ni siguro. Brud veliki i jidra, motur, imomo nafte. Je gres? – Da koko nos je, da vo, da no.

– Zaboravi! – jo govorin – Ti si strasjiv, a ti ćeš cut sutra koko nos je. Jo gren ća! – Bil son jidan no nje. Isal son odotlec zvat Pavulina Fiamengota Sikretova u Potok.¹¹ Da je na tanac. Isal jo na tanac u solu, a bilo je tu na dvostiosan novembra – sutra je bil Dan Republike. I vidin ga – tanco is jelnun sinjorinun. I jo son pasol kraj njega, izgazil ga na nogu i isal ća pul vonka. A un je razumil i dusal za menon i jo mu govorin ca je na stvori. Olma je isal doma vazest ca je potriba i da će se prijovit u mene.

Onda son isal po Vinku Palagruzinu. A Pirjica je bil zajubjen u nju i njemu je nojvaznije bilo da ona dujde, a ona je bila lipa kako pripelica. Jo gren u Palagruzinih, dusal u njih i govorin:

– A je vi znote da vasa Vinka imo uteć is Pirjicun pul Itolije? – Govori njun mati da zno.

– A Pirjica je dusal, u mene je doma, jo son dusal po Vinku.

– A ona, nesrićnjica, isla je is prijatejicun u Poje¹² na tanac. A sal kako ćemo?

– Onda jo govorin, palo mi je na pamet da posjen Pavulina po nju:

– Vi oparćojte ca je Vinki za vazest, do malo vrimena će duć Pavulin tu vazest i un gre po nju u Poje. – Jo son se vrotil doma i sve rekal Pirjici ca je i kako je. Onda je vajalo puć jos po Matejota Sjorkumpareta. Isal jo u njega doma i klapjen na vrotu:

– Ko je?

– Vinko. – Dusal nutra i govorin mu tako i tako:

– Dusal je Pirjica, gremo ća. – A njemu zena da kako će je ostavit, da kako će bez njega.

– Nista, kal se niste sporazumili, jo gren ća. – I jo son isal ća, dusal doma, pozdravil se is zenun i is Pirjicun priko Pećine nanoge pul Velega dola, a Pavulin isal u Poje noć Vinku. I mi priko Zagrebenjo,¹³ priko Pećine, gori po busku i dusli u Veli dul di je brud. Jo son molol ol kraja, a un oputil makinu i portili. I

¹¹ Potok – predjel Komiže.

¹² Poje – 4.4.

¹³ Zagrebenje – klanac na sjevernoj strani komiške uvale.

vozimo. Onda niz Barjoke, niz Puntu ol Knjezerata i pul Stupisćo.¹⁴ Stroha ni. Ali uvik je kogod na ligne niz kordur ili koji brud paso, a Komizoni poznaju batude ol svih komiskih motorih. Pok su bili poznali da je tu Nadalota motur pasol. Tu su pok sutradon provjali kako je bilo cut Nadalota motur kako je pasol pul Stupisćo. I mi smo tamo iza punte isli u Dogomilice di smo se bili dogovorili. Kal smo se armizali, Pirjica je isal gore pul Rovne¹⁵ di su se bili dogovorili da će Pavulin cekot is Vinkun pok da će ih dovest dolu u Dogomilice¹⁶ za se ukarcat.

Cekomo mi, a pasoje vrime, vej su cetiri ure ujutro, barz i pet, a njih jos ni. Duge su noći zimske, ali stroh nos je da ne bismo obalnili, da nos ne ćapo zora, a za puć je na Bisovo za se sakrit u spilju. I tako cekoj, cekoj i niku doba cujemo gori u busak nisto susko, nikur bahće – je, oni su: Drago i Vinka. A Pavulina ni, da će un puć u Komizu, da će sutra dovecer dovest jos nike prijateje iz Komize toti na istu misto i da ćemo mi duć iz Bisova po njih. Ala da, kal je tako, oputili smo se mi pul Bisova.

Kal smo dusli u Tresjavac¹⁷ pocelo je svićot, dobro se je pocelo vidit. U Tresjavac je u tu vrime vojska kopala rape za topove. I mi smo u Tresjavac intrali u Medvidinu spilju¹⁸ za se sakrit. Mi levuton nutra duboko u spilju, nutra u skuro i vezi brud za siku. A jo son posli bil cul ol jelnega Komizonina, ca je bil posli nos utekal u Itoliju, da je bil vojnik na strozu cili don povar spile. A pri nego smo intrali u spilju govorin jo Dragotu:

– Drago, ovo je perikulo da idemo svi unutra u spilju, vodi je blizu vojska, moru nos duć ćapat. Jo mislin da bi bilo pametno da ti mene vodi iskarcos da se jo sakrijen u busak. – A un ni til:

– Ne, svi ćemo unutra, ako nos ćapaju neka nos ćapaju. – I tako smo svi isli u spilju. Cili don smo ucinili nutra u skuro. Na siku smo u spilju iskarcali mrize, jidra, dosta stvorih neka je manjo sćeta gospodoru Nadalotu. I dusla je nuć i vajo portit. Izosli smo na buku ol spile i Drago meni govori da vajo puć nose ukarcat one ca imaju duć is Pavulinon u Dogomilice.

– Moća, Drago, po njih, ca nos je veće tu je slaje! – I mi smo ćapali rotu pul Stupisćo. Dusli mi za Vis, tamo di smo se bili dogovorili i vidimo – oni nos cekaju. Sal se mi veselimo, ali duslo ih je malo – somo trojica.

– Kako nisu dusli drugi?

– U Komizu je veliko gungula, tu su sve skupine svita, svak provje kako ste utekli i svak se strasi. – Nikur ni til duć nego Pavulin Manzotov is mladun i Pavulin Sikre. Ti manevar je nos sposil jerbo mi smo ćapali rotu iz Bisova pul Visa, a sal pul Palagruze. Po Tresjovcu, di smo bili sakrijeni u spilju, nos je cekol borbeni ćamac koji je stol u Komizu. Cul son bil da su na ti borbeni bila i dvo partijca iz

¹⁴ Stupisće – 4.8.

¹⁵ Rovno – 4.6.

¹⁶ Dogomilice – uvala na južnoj obali Visa.

¹⁷ Tresjavac – 2.7.

¹⁸ Medvidina spila – 4.10.

Komize i da su isli pul vonka za nos cekot kal izojdemo iz spile. Ku zno hobismo bili zivi da su nos uspili čapat. Nikoga nisu mogli čapat, a sva mladust bizi. Tu je njima bila veliko sramota. Bit čedu ih kritizirali da su nesposobni. Kako su doznali da smo u spilu, je nos ku vidil kal smo intrali, jo ne znon. Sal njin je bila lipo prilika za se isfugat na non, za dat mlodima primjer da znaju ca ih ceko ako provaju bizat. Nos je isposilo tu ca smo iz spile portili pul Stupisćo, za Vis. Tu nos je sposilo da nismo upali u trapulu koju su non bili namistili. A veliki stroh je dozivila nasa rodbina jerbo se je sutradon pronil glos da su nos ubili. Nikur je u Komizu cul na Radio-Bari da su arvale nove izbjeglice iz Komize i pen su tad doznali da tu ni istina.

Iz Dogomilic mi smo čapali rotu pul Palagruze. Dvo patrolno čamca smo vidili i mi smo se probili a da oni nos nisu adoćali. I niz Palagruzu pul taljonske koste. Bilo je lipega mora ol juga, ne veliko furturna, ali dobro je dimilo.

Kal smo dusli u taljonske vode, onda smo zakantali. Bili smo veseli. Racunali smo da smo sal siguri. Ali ni tako bilo. Da nismo u jelnemu momentu poslusoli Dragota bili bismo glove izgubili, bili bi nos ubili. Ti čes reć – kako? Ovako:

Govori meni Drago:

– Vinko, ono namo jelna koća, ono namo drugo, puć ćemo na vu blizju i reć ćemo da nimomo nafte da nos vazmu i ovledu u Itoliju. A jo govorin njemu:

– Drago, ma sal smo siguri. Ku će nos ovodi sal čapat? A ca čes puć gnjavit covika. – A da bi un volil tako, da je tako sigurije.

– A ti si gospodor, ti cin kako hoćes. I un je čapol rotu pul te taljonske koće. Dusli no nju i govorimo njin da bizimo, da nimomo nafte. Prihvatili nos i oni se prikarcali, a jo se nison til prikarcat.

– Ne – jo govorin – jo ću ostat na brodu da cuvon brud. – I tako je ostalo. Vezali levut za koću u remurć. Oni su potezali koću, a jo son sidil na provu ol levuta. Ni pasalo ni pet minutih oli deset – oto ti avijon. Kako smo mi utekli borbenomu oni su narucili avijon i dusal je avijon za non da nos nojde i, svakako, da nos mitraljiro. I jo son na provu ol levuta, a avijon se ujedonput stvoril povar nos, ma ne veće ol stu metrih. Avijon. I kruzi kolo nos. A bili smo, ca smo bili? – nekoliko mij ol taljonske koste. I kako smo mi dusli na koću ni mogal nista ucinit i onda je omakal. Kapiton koće je rekal da un zno, jerbo da je spasivol i druge izbjeglice, da će se sal avijon radio-stanicun zvat patrolnega i da će nos duć patrolni čapat, jerbo da imo pravo po zokonu, kal čapoje izbjeglice, da imo pravo duć do some koste, da more progonit i čapat izbjeglice do some koste taljonske. Tako je tu bilo. I kapiton olma dvigal mrizu i portili punun brivun pul Molfette.

Dusli smo u Molfettu i is non na policiju. Toti smo spoli u zatvor. Svu nuć je dazjilo. I sutradon nos olveli na kvesturu u Bari di su nos nekoliko don ispitivali. Pitali su nos kako smo utekli, obo komunizmu, kako je vamo raspolozen norud. Otle smo isli u kamp Frascati, jelnu osandeset kilometrih ol Rima.

Toti smo bili u koncentracioni logor. Tu je bil logor zatvoreneg tipa. Bila su dvo kampa: jedon za kriminalce, a drugi za pulitičke izbjeglice. Nos su butali di su kriminalci dokle se ne ispito ca smo mi. Posli su nos primistili u drugi kamp.

Toti je bilo boje, bila je bojo hrona i veće reda. Toti smo stoli cetiri miseca i onda smo isli u kamp dvodeset kilometrih povar Napolija u Carinaro di Aversa provin-cija Caserta.

I tako smo mi toti zivili u kampu u Itoliju. Bilo non je lipo, bili smo slobodni. Hronu smo imali kuda u hotelu. Dobivali smo i robu i postole, pastu za zube, sapun. Divota. Bili smo slobodni. Igrali smo na korte po cili don. Ku je imol voje lavurat mogal je lavurat i u kampu za zidora, za magazinera, za kuhara, a i privatno razne posle. Tako son i jo hodil lavurat, a dobil bi bil i koji dolor iz Amerike. Drago je bil kuhar i nikal ni falilo spize.

U Itoliju son ucinil tri godisćo i pet don dokle nison portil pul Amerike. U Ameriku son imol brata. Un mi je ucinil korte. A ni bilo slabo u Itoliju. Bil bi ćapol pinez ca son lavurol pok bi bil zeni i dicit digod poslol pak, a kupil son bil i biciklu i tun biciklun svu Itoliju son pasol.

Dusal mi je poziv ol konzulata da buden spreman, da su mi korte gotove, da ću borzo putovat pul Amerike. Ali pri tega, da se vrotin, misec don pri tega bil son isal u Napoli na konzulat amerikonski i onda son razgovorol is konzulon i rekal son mu da imon namjeru vrotit se u Jugoslaviju, da imon tamo zenu i dvoje dice pok da ću opet uteć zajelno is njima i ako uspijen uteć da ne bi mislili da son jo koji avanturist ili spijun ili tajni agent komunistih iz Jugoslavije. Onda mi un govori da mi ne bi priporucil to nego da ću jo lesto putovat u Ameriku, a da je tamo sal izosal novi zokun po kojemu mogu olma kal dujden ucinit korte za zenu i da će mi zena i dica duć lesto u Amerike. Tako son odustol ol tega i portil pul Amerike avijonon.

Dusal son u New York. Decekola me je Emigracija i olpratili me na ferotu za Los Angeles, a prefin su mi doli i dvodeset dolorih da imon za po feroti jer je put tri dona i dvi noći.

Dusal son u Los Angeles i tamo me je docekola zarmona sa svojim ocen. I ona me je poznala po temu ca jo cmijon na njezinu mater.

Ni bilo lako noć posla na more i onda son isal u fabriku Smocitota »Star Kist«. Prol son solu di se riba cisti. Kal fini lavur jo son toti is jelunun grupun tu prol i cistil. Toti son lavurol pet misecih, onda son nosal za puć ribot u Aljasku is Poskotovima.

Aljaska me je tiskla napri. Nosal son ston i vrotil duge i pocel zivit samostalno. Onda mi je dusla zena i dica posli dvo godisćo.

Ali, ca mi dohodi na pamet, kal son bil u konzula u Itoliju, onda ovi konzul amerikonski pito sve podatke iz biografije cile tvoje famije. I onda je bilo interesantno kal me je pitol za mater, jo mu govorin da mi je mati rojena u San Pedro. A un se cudi. Ali tu je tako bilo jer muj nono je bil isal u Amerike i un je tamo ribol i rodilo mu se je pet dice. A onda, tu je bilo jos pasonega vika, onda je bilo ribonje na vesla i jidra, i ćapala ih je nevera i svi se potopili. Onda se je moja nona sa pet dice vrotila u Komizu. Ti muj nono bil je ribor kal je bilo puno tesko bit ribor. Tu su bili parvi ribori. Ti judi zivili su puno tesko. Zvili su u grupima,

na misece daleko ol kuće. Tu je bilo, a meni mati je rojena mijor osanstu osandeset i druge, a ona je imala tri godišće kal njun se je utopil otac u Pacifik.

I onda son ostol u Amerike, ali stori kroj me je uvik vukal. Nison mogal temu odoliti i onda son se vrotil nose sezdeset i treće. Mene tamo nista ne poteze. Zolnji put kal son bil, ostol son somo petnaeste don. Meni tu dodije. Meni je ovodi ca ću ti reć. Zivin u Splitu i u Komizu. Imon drustvo pok iden igrat na korte. Onda kal se uzelin, iden u Komizu. Iden ubrat lemune, iden na lozje, imon mlekinje, smokve, rogoce. U temu jo uzivon. Onda liti kuponje, biciklun ucinit jir, noć se is judima. Ninder mi ni prisa. Imon amerikonsku pensiju i meni je ovode lipje nego u Ameriku. Amerika je za biznis, a ovodi je za zivot.

LOGOR VICTORIA

Kal son imol sedavnaste godisć pocel son mislit kako ću uteć iz Komize.

Pocel, son bit mladić, a ni dinara, nevoja, ne mores puć u drustvo. A svi kolo mene provju obo uteconju. Taku je tu bilo vrime. Na tanac jo son moral cekot brata da zatonco i da mi zomje jaketu da jo iden zatoncot. A drogo mi je bilo zatoncot. Ili mater molit da mi nisto do, a ni mi mogla nista dat.

Bil son isal pitat u fabriku da mi dodu kaki posol. A da ca će mi posol, da jo imon posla, da neka se čapon motike. A nison imol di kopat kal ni bilo zemje. Hodil son is jelnin tovarcićon po Kostirni.¹ A ides somo da si bil i da si se vrotil. Jer kal ni di sodit lozje onda co? Isal bis ubrat malo trove i vrotil se doma is tovaron i kozun.

I ni bilo druge, vajalo je noć niki izlaz. Niki stariji su vej bili utekli. I mi smo se poceli spremat za uteć. Nosli bismo se bili nos dvo-tri mladića i onda se je pratilo di će bit koji čonca za ukrast koji brud i smignut. Holi smo i po Okjucini,² ali ni bilo prove prilike. dugi put pok bis bil iskidol i ono bokun postolih ca si imol. Po cile noći gres, gres, gres gore – dole. I onda bi te bil kogod ispijol pok milicija na vrota. A bil bis sakril ono robe iskidone da ne bi ti nosli, da nimaju dokaz. I tako bil si stalno u temu strohu. Ali mi smo bili uporni. Oni koji su bili stariji, oni su se boje snojdivali, a mi smo bili jos dica.

Kal smo dusli iz vojske onda smo bili malo stariji i čapali smo vezu is Jureton Konćinun. Un je bil makinist na brodu ol Zadruga. I tako smo se dogovorili tamo na Rovnu³ da ćemo se iskupit u jelnu kućicu, a un neka nos brodon ceko doli u dolu. Ovi drugi su bili stariji ol mene i pripremjeni boje.

Sva mladust bi bila utekla iz Komize da je bilo lako duć do broda. Ni temu razlog siromastvu nego zivil si kako u logoru pol direktivun. Parilo ti se je da si

¹ Kostirna – seoce i vinogradarski predjel u unutrašnjosti otoka Visa.

² Okjucina – selo na sjevernoj obali otoka Visa.

³ Rovno – 4.6.

kako vojniki. Toti je bila vojska. Nisi mogal skrokoja ucinit a da te ku ne prati. Ti ces reć kako se ni pri rata utecalo. A ni se utecalo neka je bila nevoja jer bi te bili vrotili nose. A po ratu tamo u Itoliju su Ujedinjene nacije formirale logore. Oni su te primali, a ne Itolija. Oni su non hronu slali u te logore. Itolija bi nos bila svih vrotila nose da ni bilo Ujedinjenih nacija. Mi smo tu doznali od ovih ca su iz tarafferme bizali. Oni su tu pri doznali nego mi po skojima. Bila su otvorena vrotta Amerike, Australije, Kanade, New Zelanda. Pri u Amerike nisi mogal puć nego ako si imol dobru svojtu.

I, ca ti govorin, mi smo se dogovorili da ćemo uteć. Jo nison ni znol ku je sve u nasu grupu za uteć. Jo son bil nojboji is Pavuloton Biljkun. Toti je bil Nikica Zbarada, Tonko Omer i jos ih je bilo, a jo nison ni znol za njih dokle nison dusal tamo u kućicu Franceza na Rovnu.

I, kal smo se mi tamo nosli, pena smo onda znali ku sve bizi. Tu je sve bilo utajno da bude siguriye da ku ne dozno. Formirala se je grupa a da mi nismo ni znali svi jedon za drugega. Jer ca se je manje znalo tu je bilo siguriye. Jo son somo znol da gremo is Jureton Konćinun.

Iz kućice Franceza spustili smo se doli u Klacinu⁴ i sakrili se u spiluu. Toti u Klacinu, sakrijeni u tu spiluu oslusijemo kal će se cut motur, kal će duć Konćina po nos.

Konćina je ribol is Moteton Krojovin, a Mote ni znol ca un planiro. Mote je vej bil stariji covik i njega je vajalo prisilit. Mote ne zno nista. A bili smo toti u spiluu, bilo nos je: dvo Malnjazota, jo, Tonko Omer, Markić, Francezova dvo, bilo nos je jo mislin dvonaste.

I cekomo mi toti u spiluu. Oto ti niku doba – brud. Cujemo ga iz dajega. Dusal kuroj u nos. Bil je tu moment da se vajo olcipit ol komiske stine i molat se niz kurent neka te nosi po svitu.

Oto brud u Klacinu – je, un je. Konćina! Vidimo Konćinu i Moteta. Kal je Mote vidil u cemu je stvor, un se je til iskarcat na kraj, ali mi smo ga prisilili da ostane u brodu i da ide is non. Ni bilo drugega izlaza jer nos je bilo stroh. I onda smo portili. Taman je sunce zapalo kal smo odrisili cimuu ol kraja. Znali smo da motur gre slabo, a patrolni brud je bil toti okolo. Mi smo se nodali da bi nos kojo koća mogla polkupit. Većinu nasih koji su utekli devedeset na stu su taljonske koće polkupile.

Po Tresjovcu⁵ ćapali smo rotuu desno ol Palagruze. Po tuj roti bilo je uvik taljonskih koćih i mi smo se nodali da ćemo duć na koju.

I je, vidili smo jelnu taljonsku koću i za njun, ali je omakla i ni je bilo co arvat. Kal se je rasvanilo vidimo jedon moli skuj ispri sebe. Dusli mi na ti skuj. Pusti skuj. Jo mislin da je tu bila Pijanuzaa. Armizoj se toti i cekoj hoće ku duć na nos. Posli malo vrimena oto ti taljonsko patrola i olveli nos pul Trimidih. Otle su nos olveli u Cremonu u logor.

U Cremonu smo stoli dvo miseca. Dusle su bile komisije iz Amerike, Kanade i svih zemoj koje primaju jude, dusli su izabrat ku njin olgovoro. I sal ako njin

⁴ Klacina – 6.1.

⁵ Tresjavec – 2.7.

nisi olgovorol bilo iz pulitičkih razlogih ili zboga bolesti, nisi mogal puć ninder nego cekoj toti. Moral si bit mlod i zdrov. Ni ti smil falit zub, parst, nisi smil imat očole. Markić ni mogal dobit zatu ca je nosil očole. Jedino smo dobili za puć u Australiju jo i Bepo Gudej, a ovi drugi većinun su isli pul Amerike.

Plotili su non put i mi smo portili pul Australije. U Australiju opet u logor za izbjeglice iz Evrope. I toti stojis na misece. Jazik ne znos. Ne znos nonke di si jerbo ne znos pitat. Pena smo posli misec don doznali da smo u logor »Bonegila Victoria«. Propju viktorija! Dusal si iz avijona rovno u logor. I kako ćes znat di si i kul si kal pitat ne mores.

Kal smo doznali adresu, onda smo pitali doma i tako smo poceli dobivat pisma. Toti u ti logor bili bi nos dusli vazimat ujutro za na lavur. Olveli bi te u sumu i po cili don bis pilol stabla. Ploća je bila molo, ali dolo se je iskupit koji dolor. Ako si bil dobri lavuratur onda bis bil dobil stalni posol i boju ploću. Ili bi te ku bil vazel na farmu. A kogod je stol u logor i po godišće don.

Bili bi te molali iz logora ako si znol di ćes puć, a jo nison znol di ću, jo nison znol nelnu adresu u Australiju. Onda, kal je Bepo Gudej izosal iz kampa, a isal je kol Dundota koji mu je garantirool za posol, onda je Bepo rekal zo me Čakariću. Tako je Čakarić mene dvigal iz tega logora. Un je dusal u Australiju pri nos i stol je is famijun na fit u jelnu kuću, a svi su spoli u jelnu kamaru. Oni bi bili isli leć i izgosili sviću, a onda bi jo isal leć po tlehu. Un je imol molu ploću, somo un zaposlen, a dvoje dice. Un je dusal u Australiju somo dvo-tri miseca pri mene.

Onda son pocel rabotot. Cin son dobil koju stotinu dolorih, olma smo vazeli veću kuću i ploćali je u dvojicu. Jo son njemu bil zajol za kupit kuću i tako jedon is drugin dokle se nismo snosli i poceli normalni zivot.

Dusli smo malo po malo is deset porst i do kuće i do imonjo, ozenili se, stekli famiju i unuke. Naucili smo i jazik i sal znomo di smo, ma vej se ni co vrotit.

Ali onega momenta kal ti se je ispunila zeja da dujdes u slobodni svit i kal si dusal u logor, u zicu, u džunglu, bil bis, da si mogal, olma utekal nose. Onako izgubjen setol bis po temu logoru, a tu je zapacovalo terena za cilu Komizu. Toti je svakih judih bilo, svake nacije. Ali nisi znol jazik, nisi znol nista, ni si znol ca te ceko, a nisi imol koga ni pitat. Vidis okolo sebe sumu, vidis logor, ne znos di si, ne znos pitat i cinilo ti se je da si dusal u gore nego ca si bil. Da je bilo moć vrotit se, olma bi se bil vrotit. Bil bis rekal sonsobon, vidis oni avijon di povar tebe leti, bil bis rekal: »Da je sal onemu avijonu ćapat se za krela i vroti se nose u Komizu« – u logor iz kojega si utekal. Oni se barenko ni zvol Victoria.

POVRATAK NA OTOK KOJEGA NEMA

Ime mi je Petar, a zovu me Miro jerbo roditelji su se na sedam maza cetardeset i pete, na oni don kal je drugi rat finil. Rodil son se u trinaste urih. Kal son se jo roditelji, u Novu crikvu zvona su pocela zvonit i kaluni pucot. Svak je torkol ca se je dogodilo. Rat je finil. I tako me prozvoli Miro. A ninder mi ne pise Miro, na korte mi pise Petar jer son izdijen u pokujnega nonota Petra.

Jo son imol cetarnaste i pul godisic kal son se bil pocel oparčovat za uteć, nos pet-est. Ali posli ovoko godisic vej nison sigur koji su tu sve bili. Somo znon ime onega ca je utekal is menon. Tu je bil Mote Perica. Un je bil godisice don stariji ol mene. Somo smo nos dvo utekli. Nismo tili uteć dokle jo nison napunil sedavnaste godisic jerbo son se ja strasil da ću biti maloljetan pok da ćedu me vrotit nose. A kal son dusal u Itoliju je son njin bil izlagol da imon dvodeset. Nikakih dokumentih nismo imali, nikakih.

Mi smo utekli mijor devestu sezdeset i druge. Mi smo bili zolnji koji su utekli iz Komize.

Jo se ispominjen jelnu vecer Mote dusal u mene. A jo son lavurol u pekarnu kako segrt. I govori meni Mote: »Moća veceras!« A jo govorin: »Mote, tako ti boga, ni dovoljno nafte u brodu, vajat će digod noć.« I te veceri smo svuder iskali naftu, ali nafte smo bili cudo malo nosli. Onda smo olgodili za drugu setemonu. Jo son bil kupil jelnu kantu ol dvodeset litor i bilo je dosta u tangu. Ali kako je bil jedon brud do nos, ne znon ti reć cihuv, ukroli smo jos jelnu kantu nafte njemu. I, boga mi, mi pul Itolije otu nuć.

Brud je bil pokujnega oca mi. Bil je moli motur no nje. Makina coventry ol sest konjih. Brud je bil pol Komun¹, a tri smo bili za ukarcat se i uteć. Ali bilo bi sumnjivo da se sva tri ukarcomo u rivu i zatu son jo som isal u brud i isal namo brodon na onu zolo pol Miri² di je skuro. Tamo smo se niku vrime fermal i

¹ Komun a – 2.10.

² Miri ć – zid iznad žala u glavnoj ulici predjela Molo bonda u Komiži.

ozdotlec smo portili. Ovi treći se je pristrasil i un non je molol cimu, ali ni se til ukarcat. Ne znon več koji je bil, ali znon da je tega momenta na aleruj ol Komune bilo deset manje deset.

Puhalo je dobro, a loja is kojun smo bizali imala je na sebi oni veliki ferol. Bilo je dobro marete ol juga i kako smo mi hrestali provun ona redina ol ferola ispala, a i caklo je bilo popucolo.

Mote Perica bil je strasjiv. O, tako mu boga, bil bi ga poslol pol provu neka spi neka me pok malo zamini. Ku će tu na temun toko vrimenta stot. Vozin tako a dohodi mi na pamet pokojan nono koji mi je uzol reč: »Sinko, ako mislis uteć u Itoliju iz ove glolne zemje – zvizdu tarmuntonu u kvartir karmeni i nećes se izgubit«. Jo son uvik mislil kako će se tu dogodit jelne noći i ta nuć je dusla i zvizda tarmuntona pratila me je priko desnega ramena.

Mote bi bil isal pol provu dvo minuta i oto ti ga nose. Jo ne znon ki mu je bog bil, jo ne znon je se strasil da ću se jo vrotit nose kako je bilo puno marete. I uvik je stol is menon nose i gledol je gremo provun rotun. Ali pokojan nono mi je govoril: »Sinko, ako uteces u Itoliju nemuj dreto pul Palagruze, nego puj vamo vonka Sveca³ u kulaf, onda ujutro kal se rasvane, kal ti zvizda tarmuntona utece, okreni se na livo pul Palagruze, a kal vidis Palagruzuzo puj dreto unutra«. I tako smo ucinili, a boga mi ovi su nos iskali torpednim čamcem. Oni su nos vamo iskali pul Palagruze, a mi vonka Sveca. I tako nisu nos mogli noć nikako. Ali da su nos čapali u ono doba jo mislin da bismo bili znali oskle bura puse.

Kal smo dusli do taljonske koste nasukali se na sarbun. Ne vidis Ino, mutno je, a pedak mora dubine, i tu daleko ol kraja dvista-trista metrih. Onda je dusal jedon covik is traktoron da non pomoze izvuć brud vonka. Dusla je milicija, olnila nos u stanicu, dola non jist i olma tu vecer poslali nos pul Tresta. Ali mi nismo znali di gremo. Tamo smo vajali puć u kamp za izbjeglice. Kal smo dusli u Trestu butali nos u ti kamp i toti smo jo i Mote ostali dvo i pul miseca. Onda smo doculi da ćedu nos poslat nose.

Tamo je bil jedon pop, un je bil Dalmatinac iz Zadra, i un je non rekal da je niki covik dusal u Trest iz Amerike i da će non pomoć. Ali dondanas ne znon koji je tu covik bil, a volil bi znat jer un non je dol trista dolorih amerikonkih. Is tin pinezima plotili smo jelnega covika da nos olvede do Venti Mille na granicu Itolije prema Francuskuj. Tu je bilo na dvostidvo selmega sezdeset i druge. A kal smo isli pul Itolije bilo je dvodeset maza sezdeset i druge.

I, boga ti, kal smo dusli u Francusku jopet smo doli krivo godisćo. Strasil smo se da nos ne vrote nose. Dusli mi u Menton i spoli vonka na jelno igralisće. Kako se je rasvanilo mi smo isli doli u jedon grod, u Menton. Dusla pulicija i pokupila nos. Doli su non nusto za jist. I, tako ti boga, doli su non korte da idemo pul Nice. Dusli u Nicu i di ćes sal?

Vidimo niku crikvu, katoličku crikvu. Jo govorin Motetu, tako ti boga, jo son glodan, moća kol popa da non do cagod izist. I ono kako ne znos govorit, dudies u crikvu i pitomo popa, ali kako nos ni razumil nista, dovede un jelnega covika. Tu je isto bil pop, ali Slovenac. Dobro je govoril harvoski. I un nos na

³ Svetac – 2.9.

kafu. Ti pop imol je gore mole kamarice, po dvi posteje jelna povar druge. Toti nos je bilo desetak-dvonaste.

U tega popa ostali smo tako sedan misecih. Bil son nosal posol u jelnu pasticjeriju. Bilo mi je dobro u tu pasticjeriju somo cudo su me malo pločali – deset franok na setemonu. I toti smo stoli malo pok smo se jo i Mote rastali. Un je bil pol iz nike zgrade. Un je lavurol kako radnik na zgradima, a meni su bili rekli da za muj zanot, kako son se ucil za pekara u Komizu, da je nojboje da iden u Pariz. I jo pul Pariza.

U Parizu son imol veče na setemonu nego vamo na misec. I tako son odrapil u Pariz dobota dvo godišćo. Vajalo je imat zanot za puć u Australiju, a jo son dobro naucil pekarski zanot i u Komizu i u Parizu.

U Komizu nonke cetvorti razred osnovne skule nison finil. U Komizu son bil segrt u pekarnu Nenabijaja. U njega son se pocel ucit za peka. Onda otlec kol Zivkota. Onda son isal kol pokujnega Janita. U njega mi je bilo dobro. Mi smo pekli puno kruha u ono doba. Lavuralo se je po noći. Ploćol mi je dobro i dovol mi kruha za doma. Nison til hodit u skulu. Racunol son da ol tega ni koristi i da jo moran drugaciju skulu finit. Kal son naucil stit i pisat bilo je dosta te skule i teta Vinka me je zaludu silila da na sul klecin izboga tega ca nison til ucit.

Stalno mi je bilo na pamet da jo moran niku drugu skulu finit, a te skule ni bilo u Komizu. I-zatu vajalo je cin pri omaknit kulfon. I nosal son se u svitu som, bez pomoći icihove, i tukalo je plivot ili potenit. I jo son plivol. I naucil son veliku skulu ol zivota.

Na sest selmega sezdeset i cetvorte ukarcol son se u Genovu na vapor i portil pul Australije. Jos mi je oti datum stampiron u oni njihov pasaporat. Kal son dusal u Australiju znol son francuski, a ingleski somo koju besidu, ono malo ca smo po brodu naucili. Imali smo mestrovicu ingleskega na brodu, ali ona je govorila somo taljonski i ingleski. I bila nos je naucila dvodeset ricih: fola, kako ste, brojti do dvodeset.

Dusal son u Fremantle. Sal posli Pariza duć u Fremantle bilo je za mene veliku cudo. Sve posli pet urih zatvoreno. Ni di puć. U Francuskoj je otvoreno sve dvodeset i cetiri ure na don. A u Fremantle prefin i hoteli zatvoreni posli devet urih. Ninder zive duse.

Borba mi je lavurol na sjeću sume. I buta se jo is njin. Buta se u busak, u džunglu pilat stabla. Jo son bil mlod i toti usrid tega buska, u ime Oca i Sina, ca ću ti govorit. Sal usparvu bilo je interesantno. Bili smo jo i borba i jedon Taljonac i dvo iz Lastova. Oni su imali kamijon za nosit darva. I oni bi dusli do nos dvo-tri puta na don ukarcat darva. A te bije duge su otprilike metar i osandeset. I tu pizo, nike bije pizaju i stu kilih i veće. Vajo ih u dvojicu dvizot.

Kal dujde zimsku doba, navoli veliki doz i ne mores duć već unutra u sumu. I bili bismo isli u Calgury, jelno misto molu. Toti je bilo puno noćnega zivota. Toti se je igralo na korte, na poker, bilo je kurbih, bilo je svega. I mi bismo bili isli stu i cetrdeset kilometrih do tega mista. Jer mi smo zivili u busak, unutra u džunglu jelnaste mij. Toti ni ni zive duse. Somo jo i borba. A ovi bidu bili dusli is kamijonon po darva. I dvi zime po osan do deset setemonih zivili smo u Calgury kal se ni lavuralo, kal su bile velike vode, kal se ni u sumu moglo intrat.

Tu je bila džungla. Toti su kenguri, zeci, dingo, imo puno golubih, onih velikih. Onda bismo bili isli u zece. Tih zecih je bilo i bogu. Ubijes jelnega – dvo i iskuhos za veceru. Uzme pet minutih za ga oderat. I toti non je bilo dobro – tezak lavur, ali pinezi veliki.

Ali kal mi je borba bil isal ća, jo son toti ostol som. Tu me je bilo ubilo. Bilo je, a ca ću ti reć kako. Sedan misecih son bil som u džunglu. Ovi dujde somo vazest darva priko lneva i cilu noć si som. Bilo je divjih kucinih i divjih nojevih. Digod ih vidis po pedeset – sezdeset.

Na don se je brolo do tristipet tonih dor. Zivot teski. Da nisi imol tako puno za lavurat barz bi ti digod dusle i suze na oci. Ali ni bilo vrimena za suze. Zivil si u tendu. Puska blizu tebe, busak kolo tebe, divje zviri. U cetiri ure ujutro na noge. Cili don do noći onin cirkularon pilos stabla, kidos grone, stivojes trupnjeve. Svi coran od one prasine. Govoril je borba: »Kal vidin tebe, vidin sebe. Ti si mi zarcelo jerbo drugega zarcela nimomo. Jedon drugemu smo zarcelo. I tako devet misecih. Pocmes cmijat na bestiju. I onda ides meju jude. A ne znos ni govorit. Ingleski nimos is kin naucit. Naucil si ca je gimblet, ca je moro, ca je samigam, rivergam, titri – sve vosati darva. Naucil si poznavot bestije i njihove ćudi, a is judima nisi znol govorit.

Zmaje su bile opasne. Digod su nutra u supjemu trinkunu. Ako te ugrize imos tri minuta zivota. Sve je bilo kolo tebe opasno ol zenih do zmajih. Iz Pariza u džunglu, iz kuće u tendu, ispri judih meju bestijõm, a dvodeset godisć, a zen zivota. Tuko se iskapulat! Ni co, tuko se otlec iskapulat!

I iskapulol son se, ali tako da son finil u drugu džunglu, ali puno goru od ove. Trening cetiri miseca blizu Melbournea u džunglu i onda u provu džunglu – South Vietnam. Ali tu vej ni za provjat. Ca ću ti provjat.

Voda do posa, voda do parsiju, suma, zmaje, krokodili, pijavicih na miljune. Ako zaspis pol ure napunis se pijavic – izmeju porst, iza usiju. A jedonput provel son osavnaste urih pol vodu iz rozgun u justa za glovu iskapulat. Da son ispihal bili bi me ubili. Is metkon u stumak finil je za mene oti rat. Jedva son ziv ostol.

Nervozan. Ne mogu se umirit ninder, ne mogu spat. Tresen se. Srića je bila da son naletil na Kineza. Imol je sezdeset godisć. Un je bil master ol tae kwon do federacije Korea. Imol je sedmi dan. Un me je umiril, un me je izlicil. Un mi je postol master (engl. master – učitelj, gospodar, autoritet). Kal son dobil corni pos isal son u Kureu ucit. Ol tad je pasalo sedavnaste godisć, a jo son dusal do cetvortega dana.

Tamo son ucil o juskemu organizmu, o mehanizmu zivota, o kostima, o nervima. Izlicil son se i sal pomozen drugima da ozdrave. Namisćon kosti, licin nervozu, bul glove, ovisnost. Nison finil cetvortu klasu u Komizu, ali u skulu u koju me je uvel oti Kinez, mister Kwon, stekal son cetvorti dan.

Bil son na Svecu pedeset i devete, zolnji put pri nego son utekal u Itoliju. Vrotil son se na Svetac devedeset i parve, posli trideset i dvi godine. Kal son bil moli, na Svecu je bilo stu svita. Bilo nos je cetardeset i sedan dice. Bilo je brodih, plivaric, sardel, riborih. Bilo je zivo i veselo. A sal ni lozjo, ni brodih, ni judih. Zalust.

Kal son dusal posli trideset i dvi godine, busil son parapet u Povlov buk. Dusal do kuće di son provel ditinstvo. Je tu ona kuća di son jo zivil? Pipon zide

– je vo zid? Di son jo tu zivil? Je tu Svetac? Ne, ni tu Svetac, oni Svetac iz kojega son utekal u svit. Ono je bil veliki skuj, a sal posli veće ol trideset godisć sve se nikako izbilo i ostarilo. Gren, ali na svakemu skrokoju, u svakemu zvuku, u svakemu vonju ćutin nisto ca nonke ne znon kako ću reć, ca nimo imena.

Isal na Poje prigledot storu kapelu i kal son dusal – ni lozjo. Busak. Svuder busak. Bori po pristavima di su bile loze. U Lokvu ni vode. Di su puti kojima son hodil, di son bus torkol? Ni putih. Busak. Bori.

U konobu bacve rasmusene. Olpali obruci. Karatili isli u duge. Misi osuseni vise ispol poda. Hostovine ol grozdih vise na zicu pol grede. Paucina. A tri vaguna vina moglo se istocit iz nase konobe u mumu ditinstvu, a sal sve more stat u dvo mezarulina. Di su oni judi? Ona dica? Ca je vo? Je son jo kriv ovuj pomoritodi?

Isal son pri storu kuću. Sve zatvoreno. Ninder nikoga. Vrota zaklopjena. Godisćima nikur ni pasol kroz ota vrota. Dusal do Andrijine spile. Palo mi je na pamet kal son imol dvonaste godisć i dusal toti is pokujnin nonoton Pereton. Cuvali smo zivu jo i nono i pekli kontere na zeravu za obid. Isti zeromadi, isti vrisi, isti vonji, iste tvice, isti vitar, a ninder nikoga. Pusti skuj nasri mora.

A zena je bila is menon i pito me:

– Ma je li moguće da si se ti ovdje rodio? – Oziren se pul kuć iz kojih su pri fumori dimili – ma ni dima. A ca son njun mogal olgovorit? Til son njun reć: »Ne, tog otoka, na kojemu sam se ja rodio više nema«. Ali nison njun rekal nista. A koga ću jo pitat je ovo oni isti Svetac, je ovo oni isti skuj iz kojega son jo one noći u mazu sezdeset i druge pul Itolije utekal?